

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ім. І.І. Мечникова

КОТЛЯР МІЛ ВАДИМОВИЧ

УДК 355.425.4:947-068.244"1919/1920"/477.7/

ПОВСТАНСЬКО - ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ

УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЕН У 1919 -

НА ПОЧАТКУ 1920 рр.

/ На матеріалах Півдня України /

07. 00. 01. - історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

О Д Е С А - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова.

Наукові керівники: доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського держуніверситету ім. І.І.Мечникова Шелест Дмитро Сергійович
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського держуніверситету ім. І.І.Мечникова Калужко Наталія Іванівна

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Одеського державного морського університету Сабадирьов Іван Леонієвич

кандидат історичних наук, доцент Крижова Валентина Михайлівна, проректор Одеського філіалу Української Академії державного управління при Президентові України

Провідна установа Херсонський державний технічний університет, Херсон.

Захист відбудеться "23" грудня 1997 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.01.13. в Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова за адресою: 270100, Одеса, вул. Щепкіна, 12, ауд.9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського держуніверситету ім. І.І.Мечникова за адресою: 270100, Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий "20" листопада 1997 р.

вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Лозовський А.К.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00737590 (V)

ЗАГАЛЬНА АГРАРНИСТВА РОБОТИ

Актуальність теми

Сучасний етап розвитку суспільного життя України характеризується великою інтенсивністю інтересу громадян до її історії. Цей інтерес зумовлений тим, що кожна свідома людина намагається об'єктивніше зрозуміти минуле й по можливості передбачити майбутнє. Звернення до минулого дає можливість визначити вірні орієнтири в житті та ефективні методи розв'язання нагальних проблем. Пізнання минулого, як і розкриття та осмислення "білих плям" в історії України, відбувається одночасно з новим розумінням місця, ролі і завдань історичної науки в суспільстві, висвітленням їх актуальних проблем.

Однією з таких проблем, що викликає особливий інтерес як в науково-теоретичному, так і в практичному плані, є повстанський рух селян України та його найбільше піднесення в 1919 - 1920 роках на півдні, а також вплив на повстанців представників партій лівого спрямування.

Вивчення даної теми набуває актуальності в наш час, коли на політичну арену виходять нові партії. Це явище викликає природну зацікавленість дослідників не лише до їх ролі в суспільстві, але й до історії тих партій, які раніше діяли в Україні, їх практичної діяльності. Такими партіями були боротьбисти, боротьбисти, "незалежники", "україсти", анархісти, які в період 1919 - 1920 років намагалися вирішувати українське і тісно пов'язане з ним селянське питання, створювали альтернативу більшовицькому підходу до вирішення долі України.

Проблема вивчення повстанського руху селян є актуальною ще й тому, що вона тісно пов'язана з аграрним питанням, вирішення якого триває і нині. Вільшовицька та денікінська влади мали свої програми розв'язання аграрного питання. Проте ні націоналізація землі, ні повернення поміщицького землеволодіння не могли задовольнити в той період українське селянство, яке намагалось будь-якими методами отримати землю. Саме фактор настрів селян в конкретній історичній ситуації, не був врахований у більшовицькій та денікінській програмах, що необхідно взяти до уваги в наш час.

дисертаційна робота має зв'язок з науковими та історичними дослідженнями Одеського держуніверситету, яка пов'язана з вивченням

політичної, соціально-економічної та культурної історії Південної України.

мета і задачі дослідження

враховуючи актуальність проблеми повстансько-партизанського руху селян Півдня України, автор поставив за мету охарактеризувати антибільшовицький та антиденікінський напрями повстанського руху селян даного регіону у 1919 – на початку 1920 років. Не претендуючи на вичерпне висвітлення проблеми, в дисертації поставлені задачі: дати характеристику становища селянства Півдня України у 1919 – 1920 роках, проаналізувати більшовицьку та денікінську політику по відношенню до селян, показати вплив більшовиків, боротьбистів та борьбистів на формування світогляду селянства, визначити причини виникнення повстань, дати їх класифікацію, дослідити діяльність селянських формувань державного типу.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період 1919 – початку 1920 років, коли повстанський рух селян Півдня України набув найбільшої масштабності та масовості. Обрані рамки дають змогу прослідкувати за процесом переходу повстансько-партизанського руху селян від антибільшовицького до антиденікінського напрямку. Хронологічний початок роботи – березень 1919 року – відповідає появі перших антибільшовицьких повстань на Півдні України. Закінчення дослідження – січень 1920 року – затухання антиденікінської боротьби селян у даному регіоні.

Ступінь наукової розробки проблеми свідчить про необхідність її подальшого вивчення. Питання громадянської війни цікавили багатьох істориків, проте повстанський рух селян Півдня України розглядався менше. Головним чином це стосується загальної літератури, в якій дається аналіз соціально-економічного і політичного становища в Україні, наслідком якого було виникнення масового повстанського руху.

У 20-30-х роках вийшли перші роботи, в яких досліджувались питання громадянської війни, повстанського руху селян та діяльність більшовицької партії.¹ В працях 40-50-х років, на відміну

¹ Равич-Черкаський М. История Коммунистической партии / большевиков / Украины. – Х., 1923; Какурин Н.Е. Как сражалась революция: В 2-х томах. – Т.2. – М.-Л., 1925; Эйдеман Р.П., Какурин Н.Е. Гражданская война на Украине. – Х., 1931 та інші.

від попередніх, збільшилась кількість використаних джерел, проте гіпертрофований показ керівної ролі комуністичної партії /більшовиків/, а то й просто перекручення фактів знецінюють частину робіт цього періоду.¹ 60-80-ті роки були більш плідними.² В цей час вийшли багатотомні праці і серед них "Історія міст і сіл Української РСР", що увібрала в себе джерельний та красназавчий матеріал доступний тоді історикам.³ Проте й цим виданням притаманні світоглядна вузькість і суб"ективізм.

Спеціальні роботи розглядають окремі аспекти повстансько-партизанського руху селян півдня України. У 20-30-х роках вийшли істпартівські видання присвячені махновщині та підданні України.⁴ Со"єктивний характер носили деякі журнальні публікації, які виділяли причини повстанства, його позитивні та негативні риси.⁵ Проте в дослідженнях того часу недостатньо залучався джерельний матеріал, а аналіз подій був нерідко слабким та поверховим.

- 1 Кулик І. Боротьба робітників і селян за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні /1917-1920/. - К., 1947; Білан Ю.Я. Героїчна боротьба трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів у 1918-1920 рр.-К., 1957.
- 2 Супруненко М.І. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. - К., 1957; Лого в. Очерки гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. - М., 1933; Балковий П. Війна без флангів. - М., 1933 та інші.
- 3 Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. - К., 1969; Миколаївська область. - К., 1971; Херсонська область. - К., 1972; Хмельницька область. - К., 1974; Історія Української РСР: У 6-ми тт., 10-ти кн. - Т.5. - К., 1977 та інші.
- 4 Кубанин М. Махновщина. - Д., 1927; Ковтень на Миколаївщині: Нарис з історії класової боротьби 1917-1920 рр. - Миколаїв, 1927; Гриценко М. З історії боротьби з інтервентами озброєних сил революції на Херсонщині /1919-1920 рр./ - Херсон, 1933 та інші.
- 5 Мальт М. денікінщина і селянство // Пролетарська революція. - 1924. - №4; Гин д. Крестьянство и гражданская война // На аграрном фронте. - 1925. - №11/12; Лого в. Повстанський рух проти денікінщини на Україні // Літопис революції. - 1925. - №3-4; Коган С., Межберг Н. Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині // Літопис революції. - 1929. - №2 та інші.

У 60-70-ті роки набула розвитку раніше заборонена тема багатопартійності. Деякі автори, показуючи повстанський рух селян більшовицького типу, перебільшували кількість повстанців, проте відображали взаємодію більшовиків з боротьбистами та боротьбистами в період денікінщини.¹ В цей час одеські історики видали ряд робіт, присвячених григор'ївщині та громадянській війні, серед яких слід відзначити М.Раковського та С.Цвілюка.² Новий фактичний матеріал дали праці місцевих істориків-краєзнавців.³

Щодо оцінювали внесок радянської історичної науки у вивчення повстанського руху селян України, то необхідно відзначити, що цей доробок був досить значним. Саме тоді почалося активне вивчення і введення в науковий обіг джерельних матеріалів, розробка і осмислення окремих аспектів цієї важливої проблеми. І, не дивлячись на деякі помилкові підходи до концепції повстанського руху селян Півдня України, були створені сприятливі умови для його подальшого вивчення.

З середини 80-х років просліджується тенденція до переосмислення історії на засадах об'єктивності та історизму. Використовуючи невідомий раніше джерельний матеріал, історики по-новому розглядають проблеми громадянської війни в Україні і повстансько-партизанського руху зокрема.⁴ Велику допомогу в цій справі на-

1 Алексашенко А.И. Партизанское движение в тылу деникинцев в 1919 г.

// Решающие победы Советского народа над интервентами и белогвардейцами в 1919 г. - М., 1930; Його ж. Крах денікінщини. - М., 1933; Гусев К. Крах партии левых эсеров. - М., 1933 та інші.

2 Раковский М.Е. Крах григорьевщины /1919г./ // История СССР. - 1930. - №; Цвилюк С.А. Одеса революційна. Хроніка подій в період громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції /1918 - лют. 1920/. - Одеса, 1972 та інші.

3 Нововалов С. Скватка у Чорного моря. - Одеса, 1935; Педанюк І. Буремні дні Баштанки // День за днем. - К., 1937; Сіром А. Республіка повсталих. - Одеса, 1939 та інші.

4 Маршрутами історії. - К., 1990; Минуле України: відновлені сторінки. - К., 1990; Верстюк В.Ф. Нахновщина. Селянський повстанський рух на Україні /1918-1921/. - К., 1991; Україна в 1917 - 1921 рр. - К., 1991 та інші.

дає періодична преса.¹ Проте, деякі автори все ще знаходяться в полоні стереотипів, що впливає на об'єктивність ряду робіт.²

довгий час дослідники мали приблизне уявлення про розвиток історичної науки за кордоном. Вчених з діаспори вважали буржуазними фальсифікаторами, а їх підходи до вивчення історії України ненауковими. Тепер становище змінилося, і ми маємо змогу познайомитися з працями зарубіжних істориків. Найважливіші з них загальні роботи, в яких досить точно вказані причини виникнення селянського руху, приділяється увага релігійному питанню та українським лівим партіям, прослідковано механізм створення повстанських загонів.³ Історики з діаспори розглядають і окремі аспекти повстанського руху: його духовну сутність, єврейське питання, а встановлення радянської влади на Україні називають своєрідною агресією.⁴ Проте в більшості цих праць є один суттєвий недолік – вони створені на основі обмеженої кількості джерел і тому факти, викладені в них, вимагають ретельної перевірки.

Таким чином, питання повстансько-партизанського руху на Півдні України /1919 – 1920 років/ висвітлено недостатньо як радянськими, так і зарубіжними істориками, що є суттєвим аргументом на користь актуальності даної проблеми.

¹ Баргатюк П.Л., Іморгун П.М. "Білі плями", пошук істини // Укр. іст. журн. – 1989. – №2; Ластовський В. Червоні, зелені і жовто-блакитні // Старожитності. – 1994. – №7-8 та інші.

² Горак В.С. Критика буржуазних трактувань ролі трудячого селянства України // Укр. іст. журн. – 1989. – №3; Обдатеико В.О. до питання про початок громадянської війни на Україні // Укр. іст. журн. – 1991. – №7 та інші.

³ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991; Полонська-Василенко П. Історія України: У 2-х тт. – Т.2. – К., 1992; Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993; Нагасвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993 та інші.

⁴ Іванис В. Сідон Петлюра – Президент України. – К., 1993; Стахів М. Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії Обвської Росії: В 2-х кн. – Ін.2. – Тернопіль, 1993; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2-х тт. – Т.2. – К., 1994 та інші.

джерельна база

Дисертація написана на основі матеріалів 61-ї справи з 25-ти фондів, які зберігаються у Центральному державному архіві України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади України, а також в державних архівах Миколаївської, Одеської та Мелітопольської областей. В роботі використано матеріали місцевих музеїв, збірки документів¹ та газети за 1919-1920 роки.² Важливим джерелом є матеріали політичних партій,³ праці їх діячів⁴, а також спогади учасників подій: більшовицьких та білогвардійських воєначальників⁵ і повстанців.⁶

- 1 Борьба за Советскую власть в Крыму: В 2-х тт. - Симферополь, 1957-61; В огне гражданской войны... - Одесса, 1952; Гражданская война на Украине 1918-1920: В 3-х тт., 4-х кн. - К., 1957 та інші.
- 2 Боротьба; Борьба; Вісті ВУДІМ; Известия Одесского Совета рабочих депутатов; Луч; Одеський комуніст; Родной край; Селянская газета; Мелітопольське утро; Мное слово та інші.
- 3 Доклад о деятельности Николаевского подпольного комитета // Летопись революции. - 1920. - №3-4; З меморандуму Української Комуністичної партії /боротьбістів/ // Українська суспільно-політична думка в 22 ст. - Т. I. - Часописець, 1968 та інші.
- 4 Винниченко В. Відродження нації. - Ч. 2. - К., 1990; Грушевський М. Спогади // Київ. - 1968. - №9-12, 1969. - №10-16; Ленін В. Лист до робітників і селян України з приводу перемог над денікіним // Повне збір. тв. - Т. 40; Петлюра С. Вибрані твори та документи. - К., 1994; Скоропадський П. Спогади. - К., 1992; Шлихтер А. Борьба за хлеб на Украине в 1919 г. // Летопись революции. - 1920. - №2. та інші.
- 5 Антонов-Овсеенко В. А. Записки о гражданской войне: В 4-х тт. - М.-Л., 1928-1933; денікін. Іденіч. Ірангель. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. - М., 1991; Слащев И. Белый Крым. 1920 г. - М., 1990; Троцкий Л. Как вооружалась революция: В 4-х тт. - М., 1924 та інші.
- 6 Аршинов П. А. История махновского движения /1918-1921/. - Запорожье, 1995; Борьба за власть Рад на Николаївщині. - Миколаїв, 1959; Махно П. Воспоминания: В 3-х кн. - К., 1991 та інші.

Об'єктом дослідження є антибільшовицький та антиденікінінський напрямки повстанського руху селян півдня України. Слід відмітити, що більшовицька та денікінінська влади були антиукраїнськими, спрямованими в першу чергу проти селянства. Тому повстанський рух був як антибільшовицького, так і антиденікінінського напрямів.

Методологічні основи дослідження побудовані на принципах історизму та науковості. Дисертація створена на основі методів системного і порівняльного аналізу емпіричного матеріалу різних типів селянських повстань з урахуванням світоглядної специфіки соціальних груп і політичних течій. Вирішенню дослідницьких завдань допомагало використання таких загальнонаукових методів дослідження як метод класифікації та статистичного аналізу. Із спеціально історичного, в залежності від наявності джерел – хронологічного. дослідницькі завдання вирішувались на методологічній базі, яка включає в себе теоретичні положення, що відображають вирішальну роль народних мас, особливо селян в історії. М. Грушевський пропонував вивчати роль в історії народних мас, а не держави.¹

Особистий внесок здобувача проявляється в комплексному дослідженні повстанського руху селян у 1919 – 1920 роках.

Наукова новизна одержаних результатів зривається до наступного:

- вперше був встановлений ступінь наукової розробки проблеми та визначені питання, які вимагають подальшого вивчення;
- проаналізовані головні питання теми: причини виникнення повстансько-партизанського руху селян, його напрямки і типологія, утворення державних формувань;
- показано вплив діячих лівих партій на повстанський рух селян;
- в науковий обіг введено ряд архівних і музейних документів, а також матеріал, що став бібліографічною рідкістю;
- складені узагальнюючі таблиці, виконані нові підрахунки, створено схеми керівних структур формувань державного типу і карти повстань, а також простежено життєвий шлях активних учасників повстанського руху;
- зроблено загальний висновок, що повстанський рух був єдиним, а тільки змінював свій напрям від антибільшовицького до антиденікінінського.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 тт., 12 кн. – Т. I До початку XI віка. – К., 1991. – С. LXVI.

Практичне значення одержаних результатів, на думку автора, полягає в тому, що вони можуть бути використані при розробці спеціальних і узагальнюючих праць з історії України, спецкурсів, теоретичних семінарів. Результати дослідження можуть застосовуватись для оновлення експозицій в районних та обласних музеях, бо вони мають краєзнавче значення, а також в лекційно-пропагандистській роботі. Практична значимість роботи полягає в можливості подальшого вивчення і розробки як самої теми, так і її окремих аспектів.

Апробація результатів дисертації

Основні положення і висновки дисертації викладені автором у статтях, доповідях на наукових конференціях, зокрема: "Методологія і зміст гуманітарної освіти: сучасний етап і перспективи розвитку" / Всеукраїнська. - Тернопіль, 1993 /, "Грецькість і влада в Росії /1917-1994/" / Міжнародна. - Ростов-на-Дону, 1994 /, "Краєзнавча конференція, присвячена 50-річчю Великої перемоги" / Обласна. - Миколаїв, 1995 /, "Історія, етнографія, культура. Нові дослідження" / Обласна. - Миколаїв, 1995 /, "Відродження української державності: проблеми історії та культури" / міжнародна. - Одеса, 1995 /, "Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми державного управління" / Регіональна. - Одеса, 1996 /, а також опубліковані в "Записках історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова" / Одеса, 1997 /, в журналах: "Український історичний журнал" / 1996. - №1 / та "Цивілізація століть" / 1997. - №1 /.

Дисертація обговорена і рекомендована до захисту на засіданні кафедри історії України Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова.

Структура роботи

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків / 136 с. /, списку використаних джерел / 191 найменування / і літератури /149 найменувань /, додатків / 14 с. /.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У "Вступі" обґрунтовано вибір теми дисертації, розкрито її актуальність, охарактеризовано мету і завдання дослідження, подано історіографічний огляд та характеристику джерел,

окреслено об'єкт і хронологічні рамки роботи, визначено її теоретичну та практичну значимість, особистий внесок автора.

Розділ I - "Становище селянства Півдня України та причини його боротьби у 1919-1920 рр." - присвячено розгляду проблем, які привели до виникнення повстанського руху.

Ситуація в Україні в зазначений період була дуже складною. На її території діяли сили, які боролися за незалежну українську державу і ті, що намагалися включити Україну до складу інших держав. Національні влади: Центральна Рада, Гетьманство, директорія і проросійські: більшовики, денікінці, не змогли вирішити аграрне питання і задовольнити прагнення селян, що викликало їх невдоволення, яке згодом переросло у повстанський рух.

У 1919 - на початку 1920 років вирішальну роль на Півдні України відіграли три сили: більшовики, денікінці та повстанство. Вплив національних влад в силу різних причин в цьому регіоні був слабким. Більшовицька влада в Україні утверджувалась за допомогою політики "воєнного комунізму", класового розшарування та створення колективних господарств. Виник поділ селян на групи, в основу визначення якого була покладена кількість землі. Відняк - за поділом 1917 року - лемпен-пролетаріат /до 3 десятин землі/ становив 19% від загальної кількості господарств. Середняк - колишній бідняк /5-10/ дес. - 25%. "куркуль" - колишній середняк і заможний селянин /більше 10/ дес. - 56%. всього у Таврійській і Херсонській губерніях із загальною кількістю сільського населення 4404 тис. чол. "куркулями" було визнано понад 2456 тис. чоловік.¹ З кінця квітня 1919 року, більше половини селян Півдня України, невдоволені продовверсткою та мобілізацією піднялися на боротьбу проти більшовиків. Не випадково залишки хліба визначені Наркомпродом в 140 млн. пудів, були розверстані лише наполовину, а зібрано близько 4,3 % зерна.²

¹ Підраховано за: Алексашенко А.Н. Партизанское движение в тылу у Денизлима в 1919 г. - С.391; Велаш В.Ф., Велаш А.В. Дороги Нестора Махно. - С.68; Верстюк В.Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы // Украина в 1917-1921 гг. - С. III-III:

² Підраховано за: Верстюк В.Ф. Махновщина... - С.119.

Денікінська політика по відношенню до селянства виражалася в реквізиціях -- "третьому снопові", розстрілах, грабунках, відновленню поміщицького землеволодіння та примусовій мобілізації. Людісні дії викликали обурення селян, яке не забарилося вилитися в повстанський рух.

Проти більшовиків та денікінців розгорнулася повстансько-партизанська боротьба, зумовлена такими причинами: невірність аграрного та національного питання, реквізиції, помилки у військовій політиці. Головна відмінність у ставленні до селян більшовиків /ліва диктатура/ і денікінців /права диктатура/ полягала в неадекватному вирішенні земельного та релігійного питань. Більшовики на першому етапі дали селянам частину землі, а денікінці намагалися реставрувати поміщицьке землеволодіння. Правда, білогвардійці проголосили свободу віросповідання та торгівлі. Проте ці відмінності вплинули лише на інтенсивність повстанського руху. Соціальний склад повстанців в обох напрямках повстань був однаковим: селяни, робітники, інтелігенція. Виникали повстанські загони стихійно або завдяки агітаційній роботі різних політичних сил. Пізніше вони організовувались і направлялись в певне ідеологічне русло боротьбистами, борьбистами та анархістами. Чітка військова організація з селянською специфікою зробили повстанство однією з головних сил періоду громадянської війни.

Однак не слід ідеалізувати повстансько-партизанський рух. Поряд з позитивним моментом -- визволення від денікінщини були і негативні -- відсутність військової дисципліни, грабунки, погроми. Загальне становище на Півдні України було таким, що партизанщина при бажанні могла скинути будь-яку владу.¹

Розділ II -- "Напрями і типологія повстансько-партизанського руху селян південної України у 1919 -- на початку 1920 років". Він висвітлює питання класифікації проявів повстанського руху, у якому можна виділити чотири напрями. Два головних -- антибільшовицький і антиденікінський та два перехідних -- стихійний або суто селянський та "бандитський" /кримінальний/.

Антибільшовицькі повстання були головним чином стихійними, хоча деякі виступи досягли високого рівня організації. Вплив партій, зокрема есерівських чи анархістів прослідкувався на Півдні

¹ Державний архів Херсонської області /далі -- ДАХО/, ф.р.3234, оп.2, спр.3, арк.83.

України слабо, лише в діях їх окремих представників. Проте ти-
пні повстання були різноманітними: арійські /заголоті І.Ірригор-
ова, Н.Махно; Левашевського і Макарова у Козлесенську/, разом
з селянськими загонами їх було 74; національні /повстання ні-
мецьких та болгарських колоністів на Одещині та Миколаївщині -
33; селянські /"куркульська республіка" біля Великої Брацїїви,
виступ в Козлово-Печаянному/ - понад 80. Інколи повстанські за-
гони перетворювалися в бандитські формування, їх діяло близько
20, це 33 повстання залишилось невизначеними в типологічному
плані. Таким чином, спираючись на власні підрахунки, було вста-
новлено, що на Півдні України діяло 233 антибільшовицьких повстань¹.

антиденікінські повстання також виникали стихійно, але під
впливом лівих партій отримували певне політичне забарвлення. Про-
те окремі прошарки села - заможні селяни - підтримали денікін-
ський режим і продовжили антибільшовицьку боротьбу. Тому серед
повстань періоду денікінщини можна виділити: по-перше антидені-
кінський напрям - власне селянські загони /червоно-зелений парти-
занський рух в Криму/ - 70, більшовицькі /Маньївський та дні-
провський повіти на Керсонщині/ - 66, боротьбистсько-борьби-
стські / загони в катакомбах біля Одеси/ - 32, національні по-
встання /єврейські та болгарські/ - 17, формування державного
типу /Бисунська і Вагтанська республіки/ - 2, махновщина, ра-
зом з загонами, що її підтримували на Півдні України - 44. Др
змішаного типу слід віднести 65 повстань, певна кількість з

¹ Підраховано за: Центральний державний архів громадських об'єд-
нань України /далі - ЦДАГО України/, ф.5, оп.3-1, спр.240,
арк.2; спр.235, арк.292. Центральний державний архів вищих ор-
ганів державної влади і управління України, ф.2, оп.1, спр.179,
арк.16; спр.362, арк.16, 112. державний архів Миколаївської об-
ласті /далі - ДДАО/, ф.р.3676, оп.1, спр.13, арк.20. державний
архів Одеської області /далі - ДАО/, ф.п.2, оп.1, спр.158,
арк.2-10; спр.101, арк.150; спр.1196, арк.21; спр.1216, арк.7;
спр.1271, арк.1-3; ф.п.3, оп.1, спр.14, арк.2,0; спр.16, арк.1;
оп.3, спр.0, арк.56; спр.7, арк.12. ДДАО, ф.р.1566, оп.1, спр.
35, арк.3; ф.р.1670, оп.1, спр.127, арк.19; спр.211, арк.6;
ф.р.1925, оп.1, спр.214, арк.6-9; спр.267, арк.5; спр.343,
арк.5; спр.417, арк.5; спр.471, арк.13-14 та інші.

них бандитські формування. По-друге антибільшовицький напрям представлений загонами "куркульської самооборони" та релігійними виступами /Везюківський монастир на Лерсонщині/. Даних навіть про приблизну кількість антиденікінських виступів на Півдні України не виявлено. За підрахунками, зробленими автором, їх було 321.¹

Таким чином, повстансько-партизанський рух селян Півдня України у 1919 - на початку 1920 років найбільш повно проявився в антибільшовицькому та антиденікінському напрямках. За цей період було піднято 559 повстань різних типів.

Розділ III - "Селянські формування державного типу на Півдні України: Висунська і Ваптанська республіки". Найвищим етапом розвитку повстансько-партизанського руху антиденікінського напрямку на Півдні України було створення формувань державного типу - висунської та ваптанської республік. Головною причиною їх утворення послужило поєднання волелюбних традицій місцевих селян із специфікою повстанського руху на миколаївщині.

Висунське повстання почалося в середині вересня, а вже 25 вересня /7 жовтня/ 1919 року була проголошена Висунська народ-

¹ Підраховано за: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 3, спр. 26, арк. 2, 68; спр. 62, арк. 71-72. ДАМО, ф. р. 152, оп. 1, спр. 11, арк. 26; ф. р. 940, оп. 2, спр. 1, арк. 49, 57, 110; спр. 4, арк. 120, 124, 166; спр. 62, арк. 6; спр. 210, арк. 11; спр. 216, арк. 4-5; спр. 256, арк. 2; спр. 266, арк. 4; спр. 293, арк. 1-7. ДАОО, ф. п. 2, оп. 1, спр. 161, арк. 167; спр. 206, арк. 16; спр. 224, арк. 76; спр. 363, арк. 1, 20; спр. 364, арк. 16; спр. 571, арк. 21-24; спр. 613, арк. 3; спр. 1136, арк. 15-55; ф. п. 3, оп. 3; спр. 6, арк. 64; ф. п. 12233, оп. 1, спр. 3, арк. 3-6. ДАД, ф. р. 614, оп. 1, спр. 176, арк. 36; ф. р. 666, оп. 1, спр. 5, арк. 6; ф. р. 949, оп. 1, спр. 32, арк. 119; ф. р. 1576, оп. 1, спр. 43, арк. 6-7; спр. 66, арк. 6; спр. 76, арк. 3; спр. 96, арк. 3; спр. 126, арк. 4; ф. р. 1650, оп. 1, спр. 15, арк. 166-166, 197, 319; ф. р. 1614, оп. 1, спр. 13, арк. 2; ф. р. 1925, оп. 1, спр. 101, арк. 3; спр. 143, арк. 6; спр. 262, арк. 4; спр. 471, арк. 9; спр. 540, арк. 4-6; спр. 663, арк. 6-7; спр. 666, арк. 14; спр. 666, арк. 1-4; ф. р. 2036, оп. 1, спр. 1, арк. 93; ф. р. 3264, оп. 1, спр. 32, арк. 3-16; спр. 61, арк. 1-4; оп. 2, спр. 3; арк. 63 та інші.

на республіка на чолі з борьбистом Ч.Ахименком. Висунська республіка займала територію 1,75 тис. кв. км., а її військові сили налічували понад 3,5 тис. бійців, з них близько 1 тис. – кіннота.¹ Висунчани провели декілька військових походів, найвизначніші серед них – захоплення станції Івкино, села Снігурівки та спроба визволення від денікінців Херсона. Висунську республіку вдалося розгромити 21 листопада 1919 року військам генерала Н.Склярова, але головні сили повсталих зуміли організовано відступити до Кривого Рогу.

У Полтавці-Баштанці з 10 вересня по 12 листопада 1919 року діяла Баштанська республіка на чолі з борьбистом П.Турон. Територія "республіки" мала 1,5 тис. кв. км., а кількість повстанців понад 3 тис. бійців.² Баштанці здійснювали активні військові дії, серед яких – зруйнування залізничної колії між станціями Івкино і Лоцкино та спроба захопити Миколаїв.

Відмінності між "республіками" полягають в неадекватності керівних структур та ідеології. У Висунській республіці був створений типовий управлінський апарат /уряд та Рада оборони/, а її панівна ідеологія – національно-соціалістична /борьбисти і борьбисти/. В Баштанській республіці керівні органи мали військову структуру – штаб, а ідеологію – комуністичну /борьбисти та більшовики/.

Висунська і Баштанська республіки були феноменальними³ формуваннями державного типу. Проте вони не мали ні економічних, ні територіальних засад, щоб стати окремими державами. Головне їх завдання – об'єднання селян на боротьбу з денікінщиною.

У "висновках" підведені підсумки дослідження, сформульовані узагальнення. Повстансько-партизанський рух селян на Півдні України був єдиним, а тільки змінював свій напрям від антибільшовицького до антиденікінського. Вільно організованим і масовим був антиденікінський рух. Найвищий етап розвитку партизанського руху селян – утворення формувань державного типу Висунської і Баштанської республік.

1 ДДМО, ф.р.949, оп.1, спр.32, арк.119.

2 ДДМО, ф.п.2, оп.1, спр.1198, арк.20.

3 Гучма Л. Богдан Жельницький – видатна постать України // Урядовий кур'єр. – 1996. – 23 грудня.

Список опублікованих автором праць за темоюдисертації :

Статті :

1. Нове про напрями і типологію селянських повстань на Півдні України /1913-1920 р.р./ // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова. - Вип.4. - Одеса, 1997. - С.85-89.
2. Висунська народна республіка. 1919 р. // Український історичний курнал. - 1996. - №1. - С.63-66.
3. Висунська і Баштанська республіки // Пам'ять століть. - 1997. - №1. - С.134-137.

Тези доповідей :

4. Деякі проблеми історії Висунської народної республіки // Методологія і зміст гуманітарної освіти: сучасний етап і перспективи розвитку: Тези доповідей і виступів на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції. - Херсон, 1993. - С.118-119.
5. Висунская и Баштанская республики /1919/ // Крестьянство и власти в России /1917 - 1994/: Тезисы докладов и сообщений международной научной конференции. - Ростов-на-Дону: Логос, 1994. - С.12-13.
6. Нові погляди на селянсько-повстанський рух миколаївщини. 1919. // Тези доповідей та повідомлень першої обласної миколаївської краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю великої перемоги. - миколаїв, 1995. - С.58-59.
7. маловивчені аспекти проблеми формувань державного типу на миколаївщині /1919 рік/ // Історія, Етнографія, культура. нові дослідження: Тези доповідей першої обласної наукової краєзнавчої конференції. - миколаїв, 1995. - С.91-93.
8. Боротьбисти /Деякі факти про національну ідею на Півдні України/ // Відродження української державності: проблеми історії та культури: Матеріали міжнародної наукової конференції. - Ч.1. - Одеса, 1995. - С.93.
9. Невідомі сторінки національних повстань на Півдні України /1919 - поч.1920 рр./ // Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми

державного управління: Матеріали регіональної науково-практичної конференції. - Ч. II. - Одеса, 1993. - С. 40-41.

Котляр В.В. Повстансько-партизанський рух українських селян у 1919 - на початку 1920 рр. / На матеріалах Півдня України /. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07. 00. 01. - історія України. - Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, 1997.

Дисертацію присвячено проблемам повстанського руху селян. На основі архівних документів, спогадів і матеріалів преси дається характеристика напрямів і типологія повстанського руху селян Півдня України. Встановлено, що повстансько-партизанський рух селян в 1919 - на початку 1920 років був єдиним і змінював свій напрям від антибільшовицького до антиденікінського. Науково-прикладне значення дисертації заключається в тому, що запропоновані практичні рекомендації схвалено.

Ключові слова: селянство, повстанський рух, антибільшовицький і антиденікінський напрями.

Котляр В.В. Повстанческо-партизанское движение украинских крестьян в 1919 - в начале 1920 гг. / На материалах Юга Украины /. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07. 00. 01. - история Украины. - Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова, Одесса, 1997.

Диссертация посвящена проблемам повстанческого движения крестьян. На основе архивных документов, воспоминаний и материалов прессы дается характеристика направлений и типология повстанческого движения крестьян Юга Украины. Установлено, что повстанческо-партизанское движение крестьян в 1919 - в начале 1920 годов было единым и изменяло направления от антибольшевистского к антиденикинскому. Научно-прикладное значение диссертации заключается в том, что предложенные практические рекомендации одобрены.

ключевые слова: крестьянство, повстанческое движение, анти-большевистское и антиденикинское направления.

Kotlyar Y. V. The Rebellions - Partisan Movement of the Ukrainian Peasants in 1919 - in the early 1920 / on the materials of the South of the Ukraine /. - Manuscript.

The dissertation is submitted in fulfillment of requirement for the degree of the candidate of historical sciences in speciality 07.00.01. - history of Ukraine. - Odessa State University after I. I. Mechnikov, Odessa, 1997.

The dissertation is devoted to the problems rebellions movement of the peasants. The directions and the rebellions - partisan movement of the peasants of the archives documents, memoirs and the press. As it was established, the rebellions-partisan peasant movement in 1919 - in the early 1920 was united and changed its directions from antibolshevist to antidenikinist. Scientifically applied significance of this is in that all the proposed recommendations are approved.

Key words: peasants, rebellions movement, antibolshevist and antidenikinist directions.

Отпечатано в ПКФ "Сервис-центр". 1997 г. Заказ №905. Тираж 100 экз.

AB 39.042